

ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК РИНКУ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ ТОВАРІВ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Досліджено значення державних інститутів країни для забезпечення національної ідеології стійкого розвитку, розглянуто комплекс державних заходів щодо розвитку підприємництва задля формування ринку екологічно чистих товарів.

Ключові слова: державне регулювання, стійкий розвиток, екологічне підприємництво, законодавство, ринок екологічно чистих товарів, еколого-економічна криза.

Процес адаптації підприємств до діяльності в мінливих ринкових умовах зумовлює докорінну трансформацію їхніх організаційно-правових форм, виробничо-технологічної структури, системи маркетингу і взаємодії з контрагентами й державою шляхом реструктуризації підприємства. Останню застосовували й продовжують застосовувати підприємства багатьох країн.

Українські підприємства при вирішенні еколого-економічних проблем працюють переважно над завданнями адаптивного, еволюційного характеру. Актуальність проблеми підвищення екологічності товару як елементу конкурентоспроможності фірми зростає в умовах насиченості товарного ринку.

Вплив на розвиток підприємницьких структур – одне з найважливіших завдань забезпечення стійкого розвитку. Провідниками національної ідеології стійкого розвитку в масштабах конкретної країни є державні інститути, які повинні забезпечити досягнення такого розвитку за допомогою формування нової системи підприємництва в державі [1].

Розвиток екологічного управління не тільки забезпечує безпеку продуктів використання людиною, а й зберігає здоров'я нації, отже, і національну екологічну безпеку країни в цілому.

Важливість такого підходу пов'язана, по-перше, з потребою в реалізації принципів стійкого розвитку на всіх рівнях; по-друге, необхідністю урахування загальносвітових тенденцій посилення впливу екологічного менеджменту й маркетингу в бізнесі і, як наслідок, формування нової екологічної корпоративної бізнес-культури й бізнес-етики; по-третє, формуванням стійкого купівельного попиту на екологічно чисті товари й послуги; по-четверте, необхідністю орієнтації підприємств на екологічне виробництво й отримання екологічно чистих продуктів.

Сутнісний аспект проблеми посилення ступеня екологічної орієнтованості управлінських відносин, залучення природоохоронного компонента до системи державного регулювання економіки розроблений у працях І. З. Должанського, С. М. Ілляшенка, О. В. Прокopenко, В. Н. Кислого, Е. М. Короткова, И. П. Кулясова, О. В. Родіонова, С. К. Харічкова, О. С. Шимової та ін.

Теоретичні результати наукових розробок цих учених довели необхідність аналізу політики охорони навколишнього середовища як об'єкта вивчення в умовах ринку, оскільки екологічний фактор істотно змінює методологічні основи й методичний апарат аналізу та прогнозування розвитку економіки як цілісної системи.

Актуальними є вироблення тактики й стратегії розвитку, що враховують особливості управління національною економікою, проблематика розроблення теорії й методології політики охорони навколишнього середовища для макроекономічних пропорцій. Важливим аспектом залишається міцний взаємозв'язок принципів положень реформування системи охорони навколишнього природного середовища з інтересами держави, а також вибір відповідних механізмів державної підтримки її здійснення.

У науковій літературі неповно розкрита проблема макроекономічної оцінки впливу ринкових реформ на стан навколишнього середовища і, як наслідок, недостатньо висвітлені деякі аспекти наукового обґрунтування екологічної політики держави.

За основу нової системи взаємовідносин “державна – підприємницька структура” мають бути взяті такі принципи:

- застосування засад стійкого розвитку у діяльності підприємницьких структур;
- значне підвищення ступеня відповідальності підприємницьких структур за економічні наслідки своєї діяльності;
- формування ставлення держави до підприємств, зокрема преференцій або санкцій, лише на основі показників їхньої діяльності, а не організаційно-правового статусу (форма власності, розмір підприємства тощо).

Вплив держави на розвиток і формування підприємницьких структур здійснюється за двома основними напрямками:

- 1) створення середовища функціонування підприємницьких структур, зокрема загальнодержавних соціальних, економічних, екологічних умов;
- 2) безпосередній вплив на розвиток підприємницьких структур (за допомогою формування нормативно-правової основи функціонування бізнесу, розвитку культури підприємництва, адресного впливу на підприємства тощо).

У першому випадку держава постає як середовищеутворювальний, у другому – як системоутворювальний фактор розвитку й формування підприємницьких структур.

Якщо держава виступає як середовищеутворювальний фактор, підприємницькі структури функціонують у середовищі, що формується під впливом двох груп факторів – наднаціональних та внутрішньонаціональних.

Наднаціональні фактори обумовлені процесами міжнародного (глобального) характеру, які визначають стан біосфери планети, загальносвітовий прогрес науки й техніки, світову економічну кон'юнктуру, стан міжнародних відносин, культурні складові глобального співтовариства тощо.

1. Глобальні екологічні фактори пов'язані з біосферними змінами (зокрема, кліматичними трансформаціями, зникненням видів, транскордонними видами забруднення, забрудненням Світового океану й атмосфери тощо), а також космічними факторами (наприклад, активність Сонця).

2. Фактори науково-технічного прогресу визначаються інформаційною складовою в діяльності людини, відкриттями в різних галузях науки, зокрема, енергетики, робототехніки, генної інженерії тощо, а також значними змінами на рівні технологій.

3. Геополітичні, економічні й культурні фактори обумовлені масивом історичних, економічних, культурних, світоглядних та інших умов, що виникли в процесі розвитку людства й формують певний характер взаємовідносин між країнами, народами, культурами.

Внутрішньонаціональні фактори обумовлені процесами, що створюють середовище підприємництва усередині країни. До основних з них належать економічні, соціальні, екологічні й науково-технічні фактори. Більшість цих факторів визначається державною політикою.

Економічні фактори визначають зміну платоспроможного попиту, коливання цін на сировину, матеріали, енергоносії, зміну грошової маси в обороті, зміну ставок за кредитами тощо.

Соціальні фактори зумовляють зміну культурного рівня населення, демографічної ситуації, діяльність громадських організацій, виникнення локальних політичних конфліктів тощо.

Екологічні фактори визначають зміну вимог до екологічної чистоти виробництва; зміну екологічної ситуації внаслідок природних катаклізмів, техногенних катастроф; заборону або обмеження на використання місцевих природних ресурсів і т. ін.

Науково-технічні фактори передбачають освоєння нових технологій; впровадження інновацій у виробництво як у межах самої підприємницької структури, так і на підприємствах-конкурентах.

Фактори державної політики визначають стабільність організаційних основ і пов'язану з цим можливість перегляду сформованих відносин власності; вони зумовляють також суперечності між державною й регіональною владою.

У соціально-економічному середовищі ключовим є вплив держави, здійснюваний за допомогою факторів державної політики.

Концепцію стійкого розвитку в масштабах країни впроваджує держава шляхом адаптації або видозміни соціально-економічного середовища функціонування підприємниць-

ких структур, за допомогою визначення пріоритетів розвитку, встановлення правил, норм стандартів, забезпечення дотримання інтересів учасників ринку тощо.

Сьогодні спостерігається така економічна суперечність: потреби у вирішенні природоохоронних завдань прогресивно зростають, а реальних можливостей їх вирішення державою практично немає. Розв'язання цієї проблеми неможливе, якщо не зробити безпосередніми учасниками природоохоронної діяльності головних суб'єктів ринкової економіки – підприємців. При цьому головну роль мають відігравати ті з них, цільове призначення діяльності яких полягає у випуску продукції, виконанні робіт і наданні послуг природоохоронного характеру. Саме від активізації екологічного підприємництва, створення необхідних і достатніх умов для його випереджального розвитку залежатиме поліпшення природоохоронної діяльності й послідовне оздоровлення навколишнього середовища.

Коло проблем, пов'язаних зі стабільним розвитком екологічного підприємництва в умовах ринкових відносин в Україні, які потребують невідкладного вирішення, досить широке. Тому варто знайти відповідь на два взаємозалежних питання: чи є об'єктивна необхідність виокремлення екологічного підприємництва у самостійний об'єкт правового регулювання, чи для цього достатньо норм чинного законодавства [2].

Багато законодавчих актів, що стосуються природоохоронної діяльності, охоплюють лише один аспект проблеми: регламентують склад і зміст обов'язкових вимог, які повинні виконуватися всіма суб'єктами правовідносин (визначення граничних рівнів допустимих впливів, система контролю, розміри й порядок стягнення екологічних платежів штрафних санкцій).

Обов'язковість організаційної складової екологічного підприємництва прямо впливає з того, що воно має бути "вписане" в реальну систему владних повноважень. Як зазначалося, становлення й розвиток екологічного підприємництва можливі лише за безпосередньої участі держави.

Основний зміст організації екологічного підприємництва має полягати в розробленні й впровадженні комплексу нормативних документів, які у сукупності є системою легалізованих екологічних вимог різного рівня – від національних екологічних стандартів до умов, яким повинна відповідати конкретна продукція. Цільовим призначенням згаданих документів є забезпечення взаємозв'язку екології й економіки, закріплення на державному рівні обов'язковості принципу екологічно прийнятності підприємництва.

Підготовку екологічних нормативів потрібно розглядати саме в контексті організації екологічного підприємництва, вони повинні визначати потенційні обсяги попиту на продукцію природоохоронного призначення. Для того щоб вписати в екологічні стандарти й нормативи будь-яке підприємство, галузь і регіон у цілому, слід заздалегідь передбачити відповідні ресурси, розрахувати обсяги обов'язкового споживання реагентів, технологій, устаткування тощо. Отже, створюються передумови для цілеспрямованого формування екологічного підприємництва як важливої самостійної галузі національної економіки.

Тільки ті природоохоронні проекти й програми можна реалізувати на практиці, за якими потреби й можливості кореспондуються між собою. Водночас попит на продукцію екологічного підприємництва не конкретизується. Без системної підготовки й оброблення відповідної інформації вирішити цю проблему неможливо.

Формою інтеграції повинні стати екологічні проекти й програми, кожний пункт яких відповідає одній обов'язковій вимозі: конкретний захід, визначений на основі аналізу зовнішньої інформації, має здійснюватися за наявності природоохоронної продукції, тобто за умови підтвердження діяльності суб'єктів екологічного підприємництва на основі аналізу внутрішньосистемної інформації [3].

Варто враховувати, що екологічне підприємництво не підмінює собою участі держави в природоохоронній діяльності. Його мета – насичення відповідного ринку для реалізації екологічно прийнятної економічної діяльності й забезпечення на цій основі стабільного стану навколишнього середовища. Щодо ліквідації накопичених негативних наслідків техногенних впливів, фінансування відповідних екологічних програм, то вирішення цих завдань залишається у компетенції держави.

Комплекс державних заходів щодо розвитку підприємництва, на наш погляд, є основним методом впливу держави на процес розвитку й формування ринку екологічно чистих товарів.

Дослідники визначають такі підходи до формування системи розвитку підприємництва на державному рівні:

1) непротекціоністський – характерний для країн з ринковою економікою, що ефективно розвиваються, полягає у цілеспрямованому і послідовному розвитку макросередовища бізнесу;

2) протекціоністський – виражається в наявності цільових програм підтримки підприємництва, встановленні певних обмежень на експортно-імпорتنі операції, діяльність нерезидентів;

3) змішаний – державна підтримка підприємництва втілюється в життя у рамках широкого спектра гнучких ініціатив, що спираються на взаємодію держави, бізнесу й суспільного сектору.

Науковці відзначають ефективність цих елементів як тимчасової віддачі й ступеня мультиплікативності. Розвиток культури підприємництва та нормативно-правового середовища дають 100-відсотковий потенціал віддачі в довго- і короткостроковій перспективі відповідно. Меншою мірою помітний потенціал віддачі від розвитку фізичної й організаційної інфраструктури та діяльності ЗМІ й суспільного сектору. Пряма підтримка підприємницьких структур забезпечує лише точкові успіхи в короткостроковому плані.

В умовах екологізації обмінних відносин ринок екологічно чистих товарів – це механізм взаємодії суб'єктів пропозиції та попиту, що дає змогу шляхом цінових і нецінових впливів забезпечувати баланс між попитом та пропозицією екологічно чистої продукції. Роль держави в цьому випадку – забезпечити стабільність і позитивну тенденцію зростання за допомогою наявних інструментів економічної політики, тому виключати її як сторону, що впливає на темпи й характер розвитку, не варто [4].

Попит на екологічно чисті товари й послуги може стимулюватися не тільки вимогами нормативно-правової системи, а й економічними та фінансовими мотивами самого виробника. Перспектива здобуття відповідних вигід завдяки раціональнішому використанню сировинних матеріалів і енергії, а також скороченню, ліквідації або вторинному використанню відходів може стимулювати придбання відповідних товарів і послуг, але в обсягах, які визначатимуться економічним законом спадної прибутковості.

Є думка, що оптимальний шлях до стійкого розвитку полягає в реформі екологічних податків (урахуванні екологічних витрат у податковій політиці), тобто завданням фіскальної політики держави має бути забезпечення умов для урахування соціальних і екологічних витрат у результаті будь-якої діяльності або виробництва продукту в його закупівельній чи виробничій ціні. Це дасть можливість ринку самому ефективно винагороджувати продукти, виробництво яких найбільше сприяє стійкому розвитку, – на противагу реальній системі, в якій забруднення є екстерналією економічного розвитку. Водночас екологічні податки слід упроваджувати на тлі міжнародного співробітництва або уніфікації законодавства, для того щоб не підривати конкурентоспроможність вітчизняного виробника на світовому ринку. Усі зазначені фактори можуть впливати тільки за наявності адміністративної інфраструктури (що дає змогу оцінювати вартість природних ресурсів і стягувати плату), політичної готовності, кваліфікованого управління (що спирається як на системне обґрунтоване стратегічне планування, так і на зважене й кваліфіковане тактичне управління) за наявності певного граничного економічного рівня. Не можна залишити без уваги й такі важливі фактори створення розвинутого потужного сектору еколого-безпечних товарів і послуг, як відповідне природоохоронне законодавство й забезпечення його виконання, фінансова підтримка міжнародних організацій, технічне сприяння з боку розвинутих країн, співробітництво державного й приватного секторів [5].

Необхідно проводити ретельну оцінку впливу інструментів екологічної політики на ціни, зайнятість, торгівлю й конкурентоспроможність товарів. Їхня загальна прийнятність залежатиме від багатьох факторів, зокрема від видатків, простоти реалізації й участі громадянськості [6].

Однак з урахуванням обмеженого фінансування науково-дослідних і конструкторських розробок, з одного боку, і необхідності негайного застосування екологічно чистих технологій – з другого, доцільно створити умови, які б сприяли освоєнню й адаптації зарубіжних екологічно чистих технологій.

Отже, стимулюючи розвиток екологічного ринку, держава, з одного боку, отримує дієвий інструмент задоволення актуальних потреб суспільства в екологічно чистих товарах і засобах забезпечення екологічної безпеки виробництва, а з другого – формує активний сектор економіки, здатний пропонувати нові робочі місця й залучати інвестиції. Цей сектор має потужний потенціал, можливість реалізації якого багато в чому залежатиме від ефективності державної підтримки ринку екологічно чистих товарів і послуг, розроблення й впровадження економічних і фінансових механізмів стимулювання його розвитку.

Найбільшу віддачу отримують від розвитку нормативно-правового середовища й культури підприємництва. Тому діяльність державних структур має спрямовуватися на адаптацію або зміну наявної нормативно-правової бази держави в розрізі концепції стійкого розвитку.

Реалізація принципів екологічно стійкого розвитку бізнесу вимагає від фірми фундаментального зрушення в прийнятті управлінських рішень шляхом переходу від пасивно-адитивного до активного екологічного маркетингу [7].

Прагнення до постійного розширення, переважання на ринку, максимізації прибутку за рахунок зниження будь-якими способами витрат виробництва й підвищення реалізаційних цін було донедавна загально визнаною основою підприємницької й будь-якої іншої господарської діяльності. Маркетинг епохи масового виробництва й масового збуту – типовий приклад саме таких змісту й цілей підприємницької діяльності, які в умовах недостатньо регульованого ринку призводять до надвиробництва товарної маси, поглиблення циклічних криз, безконтрольного використання природних ресурсів та інших руйнівних для суспільства економічних, соціальних та екологічних наслідків.

З огляду на це на рівні держави й окремого виробника доцільно застосовувати модель корпоративної культури, що містить складний, але системний комплекс ідей, цінностей, норм і принципів поведінки, якими керуються всі працівники підприємства. Природно, концепція корпоративної культури орієнтована переважно на модель поведінки підприємства в конкретних соціально-економічних умовах, а суспільство загалом спрямоване на цілісне сприйняття дійсності, й проблеми розвитку певного підприємства не мають для нього важливого значення. Завдання керівників підприємства, які дотримуються соціально-етичного екологічно орієнтованого маркетингу, полягають у тому, щоб спрямовувати корпоративну культуру на врахування нових цінностей і запитів, які освоюються суспільством [8].

Основний зміст цієї концепції зовсім не потребує повної відмови від будь-якого зростання або розвитку. Рівновагу й принцип стійкого розвитку можна визначити як стан суспільства, за якого задоволення здорових потреб не зменшує шансів майбутніх поколінь на гідне життя. Отже, економічне зростання вважатиметься припустимим лише за умови підтримання та збагачення внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, у тому числі й системи підприємства як основної господарської одиниці.

Гострота екологічних проблем і необхідність вироблення стратегії виживання змушують суспільство не тільки створювати нові концептуальні підходи, а й ретельно обмірковувати її структуру та робочі механізми.

Розвиток ринку екологічно чистих товарів – світова тенденція. За нинішніх умов економічного розвитку є широке коло споживачів, готових платити більше за впевненість у споживанні екологічно чистого продукту. Тому виробництво таких продуктів має стати економічно вигідним.

Відповідно, одним з реальних шляхів виходу з еколого-економічної кризи є орієнтація на виробництво й споживання екологічно чистих товарів, формування й розвиток їх ринку.

Використані джерела

1. Родіонов О. В. Екологізація і ділова репутація підприємства : монографія / О. В. Родіонов, Б. Т. Харківський, О. Ю. Родіонова. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 168 с.
2. Должанський І. З. Організація процесу формування та розвитку ринку екологічно чистих товарів / І. З. Должанський, О. В. Белякова. – Донецьк : СПД Купріянов В. С., 2009. – 235 с.
3. Шимова О. С. Економіка природопольовання : учеб. пособие / О. С. Шимова, Н. К. Соколовський. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 377 с.

4. *Ілляшенко С. М.* Теоретичні аспекти обґрунтування доцільності формування ринку екологічних товарів / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко // *Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва.* – 2000. – Вип. 4. – С. 17–27.
5. *Кислый В. Н.* Экологизация управления предприятием : монография / В. Н. Кислый, Е. В. Лапин, Н. А. Трофименко. – Сумы : Университ. книга, 2002. – 232 с.
6. *Кулясов И. П.* Экологическая модернизация: теория и практика / И. П. Кулясов. – СПб. : НИИХ СПбГУ, 2004. – 154 с.
7. *Коротков Э. М.* Концепция экологического менеджмента / Э. М. Коротков // *Менеджмент в России и за рубежом.* – 1998. – № 2. – С. 12–23.
8. *Харичков С.* Формирование инфраструктуры природопользования при переходе к рыночным отношениям / С. Харичков // *Экономика природопользования : учеб. / под ред. Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна.* – К. : Наук. думка, 1998. – С. 236–238.